

ПРИЛАГАНЕ НА
ИНСТРУМЕНТИТЕ
НА ЕС В ОБЛАСТТА
НА НАКАЗАТЕЛНОТО
ПРАВОСЪДИЕ

ПРИЛАГАНЕ НА ИНСТРУМЕНТИТЕ НА ЕС В ОБЛАСТТА НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВОСЪДИЕ

Мариян Битанга
Марин Мрчела
Зузана Викарска

Институт CEELI
и Асоциацията на хърватските съдии

Декември 2021 г.

Съдържанието на това съобщение отразява единствено възгледите на автора и е изцяло на негова отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на съдържащата се в него информация.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	5
Стандарти на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) като основа за директивите на Европейския съюз	9
Обхват на директивите: „наказателни производства“	13
1. Директива 2010/64/ЕС относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство	14
2. Директива 2012/13/ЕС относно правото на информация в наказателното производство	15
3. Директива 2013/48/ЕС относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест, както и относно правото на информиране на трета страна при лишаване от свобода и правото на комуникация с трети лица и с консулските органи	18
4. Директива (ЕС) 2016/343 за укрепване на някои аспекти на презумпцията за невинност и на правото на присъствие на съдебния процес в наказателното производство	22
Заклучения	27

ВЪВЕДЕНИЕ

Наказателното право несъмнено принадлежи към най-чувствителните области на националното право — не само от гледна точка на лицата, срещу които са повдигнати обвинения, но и от гледна точка на националните държави, които желаят да запазят възможно най-голям контрол върху тази област на правно регулиране. Въпреки тази чувствителност, националното наказателно право не остава незаसेгнато от международните институции, включително **Европейския съюз**¹ и **Съвета на Европа**².

Международното (и наднационалното) влияние върху националното наказателно право произтича най-вече от факта, че **правото на справедлив съдебен процес** е гарантирано не само от националните конституционни порядки, но и от Европейската конвенция за правата на човека и Хартата на основните права на ЕС.

Европейска конвенция за правата на човека (Съвет на Европа, 1950 г.)	Харта на основните права (Европейски съюз, 2000 г.)
<p style="text-align: center;">Article 6</p> <p><i>Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения или основателността на каквото и да е наказателно обвинение срещу него, има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок, от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. Съдебното решение се обявява публично, но пресата и публиката могат да бъдат отстранявани по време на целия или на част от съдебния процес в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния и живот на страните по делото или, само в необходимата според съда степен, в случаите, когато поради особени обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието.</i></p>	<p style="text-align: center;">Член 47</p> <p>Право на ефективни правни средства за защита и на справедлив съдебен процес</p> <p><i>Всеки, чиито права и свободи, гарантирани от правото на Съюза, са били нарушени, има право на ефективни правни средства за защита пред съд в съответствие с предвидените в настоящия член условия.</i></p> <p><i>Всеки има право неговото дело да бъде гледано справедливо и публично в разумен срок от независим и безпристрастен съд, предварително създаден със закон. Всеки има възможността да бъде съветван, защитаван и представляван.</i></p> <p><i>На лицата, които не разполагат с достатъчно средства, се предоставя правна помощ, доколкото тази помощ е необходима, за да се осигури реален достъп до правосъдие.</i></p>

¹ **Европейският съюз** (наричан по-нататък също „ЕС“ или „Съюзът“) е международна организация, която понастоящем се състои от 27 държави членки. Основан е през 1952 г. под формата на Европейска общност за въглища и стомана от 6 държави-членки основатели, а именно Германия, Франция, Белгия, Нидерландия, Люксембург и Италия. По-късно е преобразуван в Европейска икономическа общност през 1958 г., Европейски общности през 1967 г. и Европейски съюз през 1993 г. Най-важните институции на ЕС са Европейската комисия, която може да бъде оприличена на правителство и има монопол върху законодателната инициатива в ЕС, Съветът на министрите, който играе решаваща роля в законодателната процедура и в който са представени националните интереси, Европейският парламент, който също участва в законодателната процедура и чиито членове се избират пряко от гражданите на ЕС, и **Съдът на Европейския съюз (в Люксембург)**, който има правомощия за окончателното тълкуване на договорите на ЕС, както следва от член 19 от Договора за Европейския съюз.

² **Съветът на Европа** е международна организация, в която понастоящем членуват 47 държави, включително всички 27 държави-членки на Европейския съюз, както и други държави като Швейцария, Лихтенщайн, Русия, Турция, страните от бивша Югославия и държавите на кръстопътя между Източна Европа и Западна Азия. Създаден е в Лондон през 1949 г. с цел да поддържа мира на европейския континент. Сред най-важните институции на ЕС са Комитетът на министрите, съставен от членове на националните изпълнителни органи, Парламентарната асамблея, съставена от членове на националните парламенти, и **Европейският съд по правата на човека (в Страсбург)**, който следи за спазването от държавите членки на Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (наричана по-нататък „Европейската конвенция за правата на човека“ или „Конвенцията“).

Настоящата публикация е посветена на различните начини, по които националните наказателнопроцесуални правила са били **повлияни „отгоре“**, т.е. от Съвета на Европа и от Европейския съюз. Що се отнася до първата организация, най-значително е влиянието на съдебната практика на Европейския съд по правата на човека, най-вече във връзка с член 6 от Конвенцията. Що се отнася до ЕС, законодателят на Съюза е приел редица законодателни инструменти (вж. по-долу), които хармонизират националните правни системи, за да осигурят еднакво минимално ниво на процесуални гаранции. Интересно е, че тези правни инструменти са вдъхновени от съдебната практика на ЕСПЧ; те дори могат да се разглеждат като кодификация на съдебната практика на този Съд в областта на процесуалните гаранции.

Преди влизането в сила на Договора от Лисабон през декември 2009 г. правните инструменти на ЕС в тази област се прилагаха под формата на **рамкови решения**. **Европейската заповед за арест**³ е вероятно най-значимото рамково решение в областта на наказателното правосъдие.

Европейска заповед за арест (Рамково решение 2002/584/ПВР)

Извадки от преамбюла

(5) *Целта за превръщане на Съюза в пространство на свобода, сигурност и правосъдие изисква премахване на екстрадицията между държавите-членки и заместването ѝ със система за предаване между съдебните органи. [...] Преобладаващите до момента традиционни отношения на сътрудничество между държавите членки трябва да бъдат заменени от система на свободно движение на съдебни решения по наказателни дела, обхващащи едновременно предварителни и окончателни решения в рамките на пространство на свобода, сигурност и правосъдие.*

(6) *Европейската заповед за арест съгласно настоящото рамково решение е първата конкретна мярка в областта на наказателното право, която прилага принципа за взаимно признаване, който Европейският съвет определя като „крайъгълния камък“ на съдебното сътрудничество.*

(10) *Механизмът на европейската заповед за арест се основава на високо равнище на поверителност между държавите-членки. [...]*

(12) *Настоящото рамково решение спазва основните права и се съобразява с принципите, признати в член 6 от Договора за Европейски съюз и отразени в Хартата на основните права на Европейския съюз (7), и по-специално глава VI от нея. [...]*

Като правен инструмент на ЕС като европейската заповед за арест несъмнено оказва значително влияние върху националните правни системи. Ето защо е важно да се запита дали Съюзът изобщо е **компетентен** да приеме такъв инструмент. Въпросите, свързани с компетентността на ЕС, се уреждат от три основни принципа: (1) **принципът на предоставяне (на компетентност)**, според който ЕС може да действа само в области, които държавите членки са му поверили (т.е. такива, в които са му възложени правомощия); (2) **принципът на субсидиарност**, който изисква ЕС да действа само ако държавите членки не биха могли да постигнат определена цел сами; и (3) **принципът на пропорционалност**, който изисква ЕС да избере най-малко обременяващите средства за регулиране на дадена област.

³ Рамково решение 2002/584/ПВР на Съвета от 13 юни 2002 г. относно европейската заповед за арест и процедурите за предаване между държавите членки (ОВ L 190, 18.7.2002 г., стр. 1—26)

Член 5 от ДЕС

(2) По силата на принципа на предоставената компетентност, Съюзът действа единствено в границите на компетентност, която държавите-членки са му предоставили с Договорите, с оглед постигане на поставените в тези Договори цели. Всяка компетентност, която не е предоставена на Съюза с Договорите, принадлежи на държавите-членки.

(3) По силата на принципа на субсидиарност, в областите, които не попадат в неговата изключителна компетентност, Съюзът действа само в случай и доколкото целите на предвиденото действие не могат да бъдат постигнати в достатъчна степен от държавите-членки, както на централно, така и на регионално и местно равнище, а поради обхвата или последиците от предвиденото действие могат да бъдат по-добре постигнати на равнището на Съюза. [...]

(4) По силата на принципа на пропорционалност, съдържанието и формата на дейност на Съюза не надхвърлят необходимото за постигане на целите на Договорите. [...]

Що се отнася до принципа на възлагане, в края на миналия век държавите членки значително разшириха компетентността на Съюза в областта на наказателното право. **Договорът от Амстердам** (подписан на 2 октомври 1997 г., в сила от 1 май 1999 г.) укрепи правомощията на Съюза в **пространството на свобода, сигурност и правосъдие** („ПССП“).

По време на финландското председателство на Съвета през втората половина на 1999 г. Европейският съвет прие **Заклученията на Европейския съвет от Тампере** от 15 и 16 октомври 1999 г. В тях се определя ясна цел за развитието на пространството на свобода, сигурност и правосъдие. Освен това на 29 ноември 2000 г. Съветът прие програма от инструменти на ЕС с цел прилагане на принципа на взаимно признаване на съдебните решения по наказателноправни въпроси (ОВ С 12, 15.1.2001 г., стр. 10). На 30 ноември 2009 г. Съветът прие **пътна карта за укрепване на процесуалните права на заподозрените лица или обвиняемите в наказателното производство**, а на 10 декември 2009 г. Европейският съвет прие така наречената **Стокхолмска програма**, в която приветства пътната карта и приканва Комисията да разгледа допълнителни елементи на минималните права в наказателното производство.

Пътна карта за укрепване на процесуалните права на заподозрените или обвиняемите лица в наказателното производство (30 ноември 2009 г.)

Мярка А: Писмен и устен превод

Мярка Б: Информация за правата и таксите

Мярка В: Правна помощ и правни съвети

Мярка Г: Общуване с роднини, работодатели и консулски органи

Мярка Д: Специални предпазни мерки за уязвими лица

Мярка Е: Зелена книга относно правото на преразглеждане на основанията за задържане

ЕС вече е приел значителен брой законодателни инструменти в областта на наказателното правосъдие. Някои от тях ще бъдат анализирани по-долу. Следователно, докато материалното наказателно право продължава да се регулира (предимно) на национално равнище, **наказателнопроцесуалните норми** вече са широко хармонизирани от Съюза в съответствие с утвърдената съдебна практика на ЕСПЧ. Що се отнася до формата, ЕС е избрал **директивите** като най-подходящия правен инструмент за хармонизиране на наказателнопроцесуалните правила, както ясно следва от член 82 от ДФЕС (вж. по-долу). За разлика от регламентите на ЕС, директивите не се прилагат пряко, поне не до края на периода за транспониране. По-скоро ЕС изисква от държавите членки да постигнат определени резултати и им оставя известно време и определена свобода на действие, за да адаптират националните правни порядки към изискванията на директивите. Едва след изтичането на периода за транспониране директивите могат да се прилагат пряко.

Член 288 от ДФЕС

Регламентът има общо приложение. Той е задължителен в своята цялост и се прилага пряко във всички държави членки.

Директивата е задължителна по отношение на резултата, който трябва да се постигне, за всяка държава членка, до която е адресирана, но оставя на националните органи избора на форма и методи.

Формата на директивите се изисква и от **член 82, параграф 2, буква б) от ДФЕС**, който е правното основание, на което са приети всички инструменти на ЕС досега. Поради това правата на лицата в наказателното производство не могат да бъдат унифицирани чрез регламенти на ЕС. Те могат да бъдат хармонизирани само чрез директиви на ЕС, които установяват минимални правила. Държавите членки могат да предвидят по-високо ниво на защита от изискваното в директивите.

Член 82 от ДФЕС

(2) Доколкото това е необходимо за улесняване на взаимното признаване на присъдите и съдебните решения, както и на полицейското и съдебно сътрудничество по наказателноправни въпроси с трансгранично измерение, [ЕС] приема директиви в съответствие с обикновената законодателна процедура, могат да установят минимални правила. [...].

Те обхващат:

- а) взаимна допустимост на доказателствата между държавите членки;*
- б) правата на лицата в наказателното производство;*
- в) правата на жертвите на престъпления;*
- г) всички други специфични аспекти на наказателното производство [...].*

⁴ Съществуват някои изключения, например в областта на финансовите интереси на Съюза. Съгласно член 325, параграф 2 от ДФЕС „държавите членки предприемат същите мерки за борба с измамите, засягащи финансовите интереси на Съюза, каквито предприемат за борба с измамите, засягащи собствените им финансови интереси“

Както беше посочено по-горе, законодателят на Съюза вече е приел редица законодателни инструменти, които определят минималните стандарти за правата на лицата в наказателното производство. Най-важните от тези инструменти са изброени в таблицата по-долу. Сред различните субективни права, гарантирани на физическите лица от правния ред на ЕС, могат да се открият правото на устен и писмен превод (DIR 2010/64/EC), правото на информация в наказателното производство (DIR 2012/13/EC), достъпът до адвокат (DIR 2013/48/EC), презумпцията за невинност (DIR 2016/343), правата на децата в наказателното производство (DIR 2016/800) или правото на правна помощ (DIR 2016/1919).

	Directive No.	Subject Area	Transposition Deadline	Report
	<i>FWD 2002/584/JHA</i>	<i>Европейска заповед за арест</i>	<i>31 декември 2003 г.</i>	<i>31 декември 2004 г.</i>
1	DIR 2010/64/EU	устен и писмен преводи	27 октомври 2013 г.	27 Oct 2014
2	DIR 2012/13/EU	информация в наказателното производство	2 юни 2014 г.	27 октомври 2014 г.
3	DIR 2013/48/EU	достъп до адвокат	27 ноември 2016 г.	28 ноември 2019 г.
4	DIR (EU) 2016/343	презумпция за невинност	1 април 2018 г.	1 април 2021 г.
5	DIR (EU) 2016/800	правата на децата	11 юни 2019 г.	11 юни 2022 г.
6	DIR (EU) 2016/1919	правна помощ	25 май 2019 г.	25 май 2022 г.

Преди да коментираме отделните директиви, с акцент върху третата и четвъртата от изброените по-горе, първо ще представим стандартите, установени в практиката на Европейския съд по правата на човека, тъй като тълкуването на член 6 от Конвенцията от страна на Съда несъмнено е вдъхновило съдържанието на гореспоменатите директиви на ЕС.

Стандарти на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) като основа за директивите на Европейския съюз

Европейската конвенция за правата на човека⁵ е приета на 4 ноември 1950 г. и влиза в сила на 3 септември 1953 г. Конвенцията представлява международно споразумение на Съвета на Европа, което задължава неговите държави членки да осигурят защита на основните граждански и политически права и свободи на своята територия. По отношение на Република Хърватия Конвенцията влезе в сила на 5 ноември 1997 г.; Чешката и Словашката федеративна република подписа Конвенцията на 21 февруари 1991 г. и Конвенцията влезе в сила на нейна територия на 18 март 1992 г. След разпадането на Чехословакия двете държави-наследници незабавно станаха страни по Конвенцията и са правно обвързани с нея от 1 януари 1993 г. до днес.

⁵ Пълният текст на Конвенцията [на английски език—Бел. прев.] може да бъде намерен онлайн на адрес https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Освен че провъзгласява основните права и свободи на човека, Конвенцията създава и механизми за разглеждане на потенциални нарушения на тези права. Базираният в Страсбург Европейски съд по правата на човека (наричан по-нататък „ЕСПЧ“ или „Съдът“) е създаден през 1959 г. Съдът действа въз основа на индивидуални жалби, разглеждайки дали държавата, срещу която е подадена жалбата, е спазила правата, залегнали в Конвенцията. На 1 ноември 1998 г. ЕСПЧ се превръща в постоянна институция, натоварена със защитата на правата на човека в Европа (Протокол № 11).

Тълкувайки Конвенцията в своята съдебна практика, Съдът я счита за „жив инструмент“⁶ и я осъвременява в синхрон със съвременните реалности, независимо от непроменения характер на нейния текст. По този начин ЕСПЧ гарантира защита на правата на човека и основните свободи в съответствие с предизвикателствата на съвременното и необходимото ниво на защита. Освен това, когато въвеждат нови права, протоколите към Конвенцията могат да се възприемат и като форма на доразвиване на самия текст на Конвенцията.

Наличните данни сочат, че по-голямата част от нарушенията, констатирани от ЕСПЧ, са свързани с правата, гарантирани от член 6 от Конвенцията, т.е. правото на справедлив съдебен процес.⁷

Европейска конвенция за правата на човека
(Съвет на Европа, 1950 г.)

Член 6

1. Всяко лице, при решаването на правен спор относно неговите граждански права и задължения или основателността на каквото и да е наказателно обвинение срещу него, има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок, от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. Съдебното решение се обявява публично, но пресата и публиката могат да бъдат отстранявани по време на целия или на част от съдебния процес в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния 10 11 живот на страните по делото или, само в необходимата според съда степен, в случаите, когато поради особени обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието.

В член 6, параграф 1 от Конвенцията изрично се споменава правото на справедлив съдебен процес и като такова то обхваща следните гаранции: право на достъп до независим и безпристрастен съд, създаден със закон, право на публично разглеждане на делото и право на разглеждане на делото в разумен срок. Този основен принцип на наказателното производство включва правото на обвиняемия да бъде считан за невинен до доказване на противното (параграф 2) и специфични минимални права на защита (параграф 3).

По отношение на правото на справедлив съдебен процес се прилагат общите елементи на справедливия процес, приложими за всички страни във всички съдебни производства: (а) принципът на състезателност, т.е. правото на страните да присъстват по време на всички процесуални действия и да изразят позицията си преди постановяването на решение, включително правото на обвиняемия да разпита поне

⁶ Вж. *Турег срещу Обединеното кралство* (1978 г.) 2 EHRR 1.

⁷ Вж. „Преглед на ЕСПЧ 1959–2017 г.“. Страсбург: Европейски съд по правата на човека, 2018 г., достъпен [на английски език – бел. прев.] онлайн на адрес https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf

веднъж свидетелите срещу него/нея; (б) принципът на равнопоставеност на страните; (в) правото на мотивирано решение и забраната за използване на незаконни доказателства.

С постановяването на решения ЕСПЧ се опитва да хармонизира националните процесуални правила. Насърчавайки държавите членки да въведат необходимите промени, Съдът се стреми да гради доверие между държавите членки чрез регламентиране на основни права на защита и хармонизирани правни стандарти. От друга страна, този процес отнема време, особено защото решенията на ЕСПЧ оставят известна свобода на действие на държавите членки. Освен това надзорът върху изпълнението на решенията не е достатъчно ефективен, тъй като не успява да принуди държавите да повишат гаранциите на правата до задоволително ниво. Именно това обстоятелство доведе до инициативата за регламентиране на минималните права на защита чрез директиви на ЕС.

Очаква се директивите на ЕС да доведат до по-висока степен на хармонизация, отколкото съдебната практика на ЕСПЧ, тъй като на държавите членки е даден срок за транспониране, след който разпоредбите им стават пряко приложими, при условие че ясно предоставят права на лицата и че се прилагат във вертикални отношения, т.е. по спорове срещу държавата. При изпълнение на трите условия (вертикални отношения, изтекъл срок за транспониране, предоставяне на права на лицата) всички органи, участващи в наказателното производство, трябва да прилагат пряко директивите, дори ако те не са транспонирани в националния правен ред. Когато се явява пред тези органи, всяко лице има право да се позове на правата, залегнали в съответната директива. Такъв механизъм следва да гарантира ефективното упражняване на правата на лицата.

**Преамбул на Директива 2013/48/ЕС относно
правото на достъп до адвокат в наказателното производство**

(5) Въпреки че държавите членки са страни по ЕКПЧ и МПГПП, опитът показва, че този факт сам по себе си не винаги осигурява достатъчна степен на доверие в системите за наказателно правосъдие на други държави членки.

(6) Взаимното признаване на актове по наказателни дела може да бъде ефективно само в условията на доверие, при което не само съдебните органи, но и участниците в наказателния процес считат актовете на съдебните органи на други държави членки за равностойни на техните собствени, което предполага доверие не само в подходящия характер на правилата на другите държави членки, но и в правилното им прилагане. Укрепването на взаимното доверие изисква подробни правила за защитата на процесуалните права и гаранциите, произтичащи от Хартата, ЕКПЧ и МПГПП. То налага също така минималните стандарти, определени в Хартата и ЕКПЧ, да бъдат доразвити в рамките на Съюза чрез настоящата директива и други мерки.

(7) Член 82, параграф 2 ДФЕС предвижда установяването на минимални правила, приложими в държавите членки, за да се улесни взаимното признаване на присъдите и съдебните решения, както и полицейското и съдебното сътрудничество по наказателноправни въпроси с трансгранично измерение. В същият член „правата на лицата в наказателното производство“ са посочени като една от областите, в които могат да се установят минимални правила.

(8) Общите минимални правила следва да доведат до повишаване на доверието в системите за наказателно правосъдие на всички държави членки, което от своя страна следва да доведе до по-ефикасно съдебно сътрудничество в условията на взаимно доверие и до утвърждаването на култура на основните права в Съюза. [...]

8

Тези условия са определени в утвърдената съдебна практика на Съда на Европейския съюз; вж. например дело 41/74 *Van Duyn* [1974] или дело 148/78 *Ratti* [1979].

Всяка от директивите на ЕС, анализирани в текста по-долу, има за цел да гарантира упражняването на общи минимални права. Използва се терминът „минимални“, тъй като тези права представляват праг или минимум от гаранции по отношение на правата на обвиняемите в спор срещу държавата, които не трябва да бъдат занижавани, за да не се постави под въпрос балансът между обвиняемия и правоприлагащите органи. Тези минимални правни стандарти следва да се тълкуват и прилагат в различните правни системи на държавите членки по хармонизиран начин.

В съображенията си тези директиви винаги подчертават, че представляват **минимална хармонизация**, т.е. че държавите членки могат да разширят правата, предвидени в тях, за да осигурят на лицата по-високо ниво на защита. Това обаче не важи с обратен знак: нивото на защита не може да бъде по-ниско и със сигурност не може да пада под стандартите, установени в Конвенцията. Директивите, уреждащи стандартите на наказателното производство, се основават най-вече на съдебната практика на ЕСПЧ. Освен това в съображенията на тези директиви изрично се посочва, че разпоредбите им, които съответстват на правата, гарантирани от Конвенцията, следва да се тълкуват и прилагат в съответствие със съдебната практика на ЕСПЧ. Това съответства и на член 53 от Хартата на основните права на Европейския съюз.

**Преамбюл на Директива 2013/48/ЕС относно
правото на достъп до адвокат в наказателното производство**

(53) Държавите членки следва да гарантират, че разпоредбите на настоящата директива, когато те съответстват на гарантирани в ЕКПЧ права, се прилагат в съответствие с правата, предвидени в ЕКПЧ и доразвити от практиката на Европейския съд по правата на човека.

(54) Настоящата директива установява минимални правила. Държавите членки могат да разширят правата, установени в настоящата директива, за да осигурят по-висока степен на защита. По-високата степен на защита не следва да представлява пречка пред взаимното признаване на съдебни актове, което настоящите минимални правила имат за цел да улеснят. Степента на защита никога не следва да пада под стандартите, определени в Хартата и в ЕКПЧ, съгласно тълкуването в практиката на Съда на ЕС и на Европейския съд по правата на човека.

Харта на основните права на Европейския съюз

**Член 53
Ниво на защита**

Никоя разпоредба на настоящата Харта не трябва да се тълкува като ограничаваща или накърняваща права на човека и основни свободи, които в съответните им приложни полета са признати от правото на Съюза, от международното право и от международните конвенции, по които Съюзът или всички държави-членки са страни и по-специално от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, както и от конституциите на държавите-членки.

Обхват на директивите: „наказателни производства“

Анализираните по-долу директиви се прилагат към „заподозрени“ и „обвиняеми“ лица в рамките на „наказателни производства“. Следва да се отбележи обаче, че директивите не дават определение на тези понятия.

Формално погледнато, понятието „ответник“ има различно значение в различните национални правни системи. В практиката на ЕСПЧ понятията „заподозрян“ и „обвиняем“ в техните същностни значения, както и съпътстващите ги права, се определят от понятието „обвинение“ по смисъла на Конвенцията и от съответния срок.

ЕСПЧ тълкува понятието „наказателно обвинение“ (член 6 от Конвенцията) като израз със самостоятелно значение, независимо от категоризациите, използвани от националните правни системи на държавите членки (*Adolf v. Austria*, параграф 30). При това положение понятието „наказателно обвинение“ следва да се тълкува в съответствие с тълкуването, дадено в практиката на ЕСПЧ. В Конвенцията не се споменава понятието „наказателно производство“, а вместо това се използва понятието „лице, обвинено в извършването на престъпление“ в контекста на правата на лицата, обвинени в извършване на престъпление.

В своите решения ЕСПЧ определя понятието „обвинение“ по следния начин: „*Deweer срещу Белгия*, 6903/75, 27 февруари 1980 г., параграфи 42 и 46; *Eckle срещу Германия*, параграф 73; *Brusco v. France*, параграфи 46—50). Едно лице е обвинено, ако то и неговото поведение са предмет на наказателно производство (*Imbrioscia v. Switzerland*, 13972/88, 24 ноември 1993 г.).

Тези тълкувания са дали път на прилагането на член 6 от Конвенцията в досъдебния етап на производството, поради което ЕСПЧ е постановил, че гаранциите, предвидени в този член, се прилагат и на този етап и че правата на заподозрените и обвиняемите по член 6 трябва да бъдат гарантирани дори по време на предварителните етапи на полицейската проверка (*Foti и други v. Italy*, 7604/76, 7719/76, 7781/77 и 7913/77, 10 декември 1982 г.; *Salduz v. Turkey* 36391/02, 27 ноември 2008 г., параграф 50). Тези заключения са послужили за основа на понятието „наказателно производство“, използвано в директивите. С други думи, директивите се прилагат не само по отношение на арестувани или задържани лица, но също така по отношение на заподозрени лица, които все още не са арестувани или задържани, т.е. приложими са и най-ранните етапи на производството (вж. по-долу).

В тази връзка следва да се посочи, че националните правни системи на всяка държава членка си запазват правото на преценка да предвидят съответното наказателно производство или други видове производства за определени форми на поведение, но при упражняването на тези задължения компетентните национални органи не могат неоснователно да изключват действието на Конвенцията. Съществуват многобройни дела, свързани с производства, които не са били счестени за „наказателни“ по своето естество, въпреки че са включвали определени въпроси, имащи отношение към възможните елементи на наказателното производство. Общата черта на всички тези дела е, че те изключват елементите, които съставляват престъпление, описани от ЕСПЧ като „обичайна отличителна черта на наказанията“ (*Öztürk v. Germany*, параграф 49).

Ако санкцията има наказателна и възпираща цел, производството вероятно ще се счита за „наказателно“ от гледна точка на Конвенцията. В случай на достатъчно тежки наказания (дълъг срок на лишаване от свобода) член 6 от Конвенцията се прилага така, сякаш се отнася за „наказателно“ производство, независимо от определението за съответното производство в националните правни системи на държавите членки. ЕСПЧ е установил, че при преценката дали дадено лице е обект на наказателно обвинение следва да се вземат предвид три критерия: (1) класификацията във вътрешното право, (2) естеството на престъплението и (3) тежестта на наказанието, което съответното лице рискува да понесе (*Engels срещу Нидерландия* (1979-80) параграфи 82–83).

В съответствие със съдебната практика на ЕСПЧ разпоредбите на член 6 от Конвенцията могат да се прилагат и към някои административни производства (административни, дисциплинарни, данъчни, митнически): нарушения на правилата за движение по пътищата, наказуеми с глоба или ограничения (*Lutz срещу Германия*, *Schmutzer v. Austria*; *Malige v. France*); нарушения на законодателството в областта на социалното осигуряване (*Hüseyin Turan v. Turkey*) и др.

1. Директива 2010/64/ЕС относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство ([линк](#))

Първата от шестте директиви на ЕС беше приета с цел да се установят правила относно правото на устен и писмен превод в наказателното производство, както и в производството по изпълнение на европейска заповед за арест (вж. член 1 от директивата). Интересно е да се отбележи, че ЕС е гарантирал тези права не само в производствата, които се отнасят до европейската заповед за арест, но и във **всички наказателни производства на територията на Съюза**, включително и в чисто вътрешни случаи.

Що се отнася до определянето на началото и края на „наказателното производство“, директивата предвижда следното:

Член 1

(2) Правото [на писмен и устен превод], се прилага за лицата от момента, в който те са уведомени от компетентните органи на държава-членка, чрез официално уведомление или по друг начин, че са заподозрени или срещу тях е повдигнато обвинение в извършването на престъпление, до приключването на производството, което означава окончателното решаване на въпроса дали те са извършили престъплението, включително, когато е приложимо, производството по определяне на наказание и решението, постановено при обжалване.

Директивата предвижда две отделни права: право на устен превод (член 2) и право на писмен превод на съществени документи (член 3). Що се отнася до понятието „съществени документи“, те включват всяко решение за лишаване от свобода на дадено лице, всяко обвинение или обвинителен акт и всяка присъда (член 3, параграф 2). Компетентните органи на държавите членки решават дали някой друг документ е от съществено значение (член 3, параграф 3). Разходите за устен и писмен превод се поемат от държавите членки, независимо от изхода на производството (член 4).

Член 2	Член 3
<p align="center">Право на устен превод</p> <p><i>(1) Държавите-членки гарантират, че на заподозрени лица или обвиняеми, които не говорят или не разбират езика на съответното наказателно производство, се осигурява незабавно устен превод по време на наказателно производство пред разследващите и съдебните органи, включително по време на разпит от полицията, по време на всички съдебни заседания и на всички необходими междинни изслушвания.</i></p>	<p align="center">Право на превод на документи от съществено значение</p> <p><i>(1) Държавите членки гарантират, че на заподозрените лица или обвиняемите, които не разбират езика на съответното наказателно производство, се осигурява в разумен срок писмен превод на всички документи, които са от съществено значение за упражняване на правото им на защита и за гарантиране на справедливо производство.</i></p>

Както беше посочено по-горе, директивата установява минимални стандарти. Следователно, ако Конвенцията, Хартата на ЕС или друг инструмент на международното или националното право предвижда по-високо ниво на защита, директивата не ограничава и не дерогира нито едно от правата и процесуалните гаранции, осигурени в тях (член 8).

2. Директива 2012/13/ЕС относно правото на информация в наказателното производство [\(линк\)](#)

Целта на настоящата директива е да установи общи минимални права на защита, приложими по отношение на информацията за правата на лицата и обвиненията срещу лица, заподозрени или обвинени в извършване на престъпление.

Член 1
<p align="center"><i>С настоящата директива се установяват правила относно правото на информация на заподозрените лица или на обвиняемите относно техните права в наказателното производство и относно обвинението срещу тях. С нея също се установяват правила относно правото на информация на лицата, за които е издадена европейска заповед за арест, относно техните права.</i></p>

С други думи, директивата се прилага както за заподозрените, така и за обвиняемите лица и им гарантира правото на информация за техните процесуални права (членове 3–5) и за обвинението (член 6). Правото на достъп до материалите по делото представлява специален елемент от правото на обвиняемия на информация относно обвинението (член 7).

Правото на информация относно естеството и причината за обвинението представлява едно от минималните права на защита, предвидени в член 6, параграф 3 от Конвенцията. В този смисъл, в практиката си ЕСПЧ е тълкувал това право в светлината на правото на справедлив процес, гарантирано от член 6, алинея 1 от Конвенцията (*Sejdovic v. Italy*, 56581/00, 1 март 2006 г.), или на правото на достатъчно време и условия за подготовка на защитата, предвидено в член 6, алинея 3, буква б) от Конвенцията (*Dallos v. Hungary*, 29082/95, 1 март 2001 г.).

В това отношение трябва да се обърне специално внимание на правото на информация. Правото на защита играе важна роля в наказателното производство от момента, в който обвиняемият бъде официално уведомен, че е обвинен в престъпление, като се посочат фактическите и правните основания на обвиненията срещу него (*Kamasinski v. Austria*, параграф 79; *Pélissier u Sassi срещу Франция*, параграф 51). ЕСПЧ е установил, че правото, залегнало в член 6, налага задължение за информиране на заподозрения или обвиняемия не само за причината за обвинението, т.е. за материалните твърдения срещу него, които служат за основа на обвинението, но и за естеството на обвинението, а именно за правната квалификация на тези съответните факти и твърдения (*Mattoccia срещу Италия*, параграф 59; *Пенев срещу България*, параграфи 33 и 42, 7 януари 2010 г.). Не е задължително в информацията да се посочват доказателствата, на които се основава обвинението (*X. срещу Белгия; Collozza and Rubinat v. Italy*)⁹.

Освен това ЕСПЧ е установил, че отговорността за информиране на заподозрения или обвиняемия е изцяло на прокуратурата. Това задължение не може да бъде изпълнено чрез предоставяне на информация, без тя да бъде доведена до знанието на защитата (*Mattoccia v. Italy*, 23969/94, 25 юли 2000 г., *Chichlian and Ekindjian v. France*, параграф 71). По отношение на уязвимите обвиняеми националните органи са длъжни да предприемат допълнителни мерки, за да дадат възможност на лицето да бъде информирано подробно за естеството и причината за обвинението срещу него (в случай на лица с психични затруднения *Vaudelle срещу Франция*, 35683/97, 30 януари 2001 г., параграф 65).

По отношение на предоставянето на информация на заподозрени или обвиняеми в директивата се използва терминът „своевременно“. ЕСПЧ е установил, че информацията трябва да бъде предоставена на обвиняемия в достатъчен срок за подготовка на защитата му. Този принцип подчертава целта на член 6, параграф 3 от Конвенцията (*C. v. Italy (dec.)*).¹⁰

Член 3

1. Държавите-членки гарантират, че на заподозрените лица или обвиняемите се предоставя незабавно информация относно най-малко следните процесуални права, както се прилагат съгласно националното право, с цел да се позволи ефективното им упражняване:

- a) правото на достъп до адвокат;
- б) всяко право на безплатна правна консултация и условията за нейното получаване;
- в) правото на информация относно обвинението в съответствие с член 6;
- г) правото на устен и писмен превод;
- д) правото да запазят мълчание.

⁹ В практиката си ЕСПЧ не е разработил задължителни стандарти относно метода, по който националните органи следва да информират заподозрения или обвиняемия за естеството и причината за обвинението. (*Pélissier u Sassi срещу Франция*, 25444/94, 25 март 1999 г., параграф 53, *Drassich срещу Италия*, параграф 34; *Giosakis срещу Гърция*, параграф 29). По тази причина Директивата предоставя примерното писмо за правата само като образец (съображения, точка 22, приложени под формата на анекс).

¹⁰ Четири месеца преди процеса се считат за приемливи. От друга страна (в решението по делото „*Борисова срещу България*“, параграфи 43–45), ЕСПЧ е установил, че не е приемливо да се предоставят на заподозряното лице само няколко часа за подготовка на защитата му и да не му се предостави възможност да бъде защитавано от адвокат.

2. Държавите-членки гарантират, че информацията, предвидена в параграф 1, се предоставя устно или писмено, на прост и достъпен език, като се отчитат специфичните потребности на заподозрени лица или обвиняеми в уязвимо положение.

Що се отнася до формата, в която тази информация следва да бъде съобщена на заподозрения или обвиняемия, в директивата се изисква държавите членки да предоставят писмено изложение на правата, изготвено на прост и достъпен език, и да позволят на заподозрения/обвиняемия да прочете това изложение и да го държи у себе си през цялото време, докато е лишен от свобода (член 4). Това писмо трябва да съдържа и информация за правото на достъп до материалите по делото, правото на информиране на консулските органи и на едно лице, правото на достъп до спешна медицинска помощ и максималния брой часове/дни, през които заподозрените или обвиняемите могат да бъдат лишени от свобода, преди да бъдат изправени пред съдебен орган.

В допълнение към информацията за правата, директивата задължава държавите членки да предоставят на заподозрения или обвиняемия информация за обвинението, т.е. за престъпното деяние, в чието извършване са заподозрени или обвинени (член 6). Освен това държавите членки трябва да гарантират, че арестуваните лица (или техните адвокати) имат достъп до документи, свързани с конкретния случай, които са от съществено значение за ефективното оспорване на законността на ареста или задържането (член 7).

В своята съдебна практика ЕСПЧ е разработил различни стандарти по отношение на правото на заподозрения или обвиняемия (или на неговия адвокат) на достъп до материалите по делото. Правото зависи от това дали се отнася за „всеки“ заподозрян или обвиняем или за заподозрян или обвиняем, лишен от свобода за целите на наказателното производство. Лишаването от право на достъп до материалите по делото може да доведе до нарушаване на принципа на равнопоставеност на страните (*Kuopila v. Finland*, параграф 38). Освен това принципът на равенство на страните може да бъде нарушен и ако достъпът на заподозрения или обвиняемия до неговото или нейното досие по делото е ограничен от съображения за обществен интерес (*Matyjek v. Poland*, параграф 65).

Според практиката на Европейската комисия по правата на човека „възможността да се подготви защитата“, предвидена в член 6, параграф 3б от Конвенцията, включва и „възможността на обвиняемия да се запознае, с цел подготовка на защитата си, с резултатите от проведените разследвания“. Това е един от аспектите на принципа на състезателност: за да може да реагира на обвинението, защитата трябва не само да е запозната с обвинението, но и с основанията, които служат за основа на обвинението (*Guy Jaspers v. Belgium* (8404/78) para. 56; *Foucher v. France*, параграф 27; *Jasper v. the United Kingdom*, параграфи 55—57 и *Rowe and Davis v. the United Kingdom*, параграфи 46—50). Това право често се описва като елемент от принципа на „равнопоставеност на страните“. От раздела на Директивата, озаглавен „Право на достъп до материалите по делото“ (член 7), става ясно, че съдебната практика на ЕСПЧ е послужила като основа за предоставяне на решенията, заложили в Директивата.

В приложението към директивата е включен образец на писмо за правата, който може да подпомогне националните органи при изготвянето на писмо за правата на национално равнище. Очевидно държавите членки не са задължени да използват този образец.

3. Директива 2013/48/ЕС относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест, както и относно правото на информиране на трета страна при лишаване от свобода и правото на комуникация с трети лица и с консулските органи ([линк](#))

В тази директива се определят минимални стандарти за правата на заподозрените и обвиняемите по отношение на три елемента на правото на защита: (1) право на достъп до адвокат; (2) право на информиране на трето лице при лишаване от свобода; и (3) правото на комуникация с трети лица и с консулски органи по време на лишаването от свобода (вж. член 1).

Директивата изисква от властите да осигурят на заподозрените и обвиняемите правото на достъп до адвокат, който да позволи ефективното упражняване на това право. Правото на защита не може да бъде теоретично и илюзорно, а по-скоро „практическо и ефективно“ (*Imbrioscia v. Switzerland*, 13972/88, 24 ноември 1993 г., параграф 38; *Salduz v. Turkey*, 36391/02, 27 ноември 2008 г., параграф 55).

В практиката на ЕСПЧ правото на достъп до адвокат по време на полицейско задържане и полицейски разпит представлява ключов елемент от правата на лицата по член 6, параграф 3, буква в) от Конвенцията. ЕСПЧ е ограничил това право до случаите, в които разпитът на арестуваните лица е извършен от полицията (*John Murray v. the United Kingdom*, параграф 63; *Öcalan v. Turkey* [GC], параграф 131; *Salduz v. Turkey* [GC], параграф 54; *Averill v. the United Kingdom*, параграф 59; *Brennan v. the United Kingdom*, параграф 45; *Dayanan v. Turkey*, параграф 31).

Първото решение от този вид е прието по делото *Salduz v. Turkey*, поради което новото тълкуване на член 6, параграф 3, буква в) от Конвенцията, повторено в редица последващи решения, е известно още като „доктрината *Salduz*“. Според тази доктрина, за да остане правото на справедлив съдебен процес по член 6, параграф 1 достатъчно „практично и ефективно“, достъпът до адвокат по правило трябва да бъде осигурен от първия разпит на заподозрения от полицията, освен ако не се докаже, че с оглед на конкретните обстоятелства по всяко дело съществуват *убедителни причини за ограничаване на това право*¹¹. Дори когато непреодолими причини могат по изключение да оправдаят отказа на достъп до адвокат, такова ограничение — независимо от неговата обосновка — не трябва да накърнява неоправдано правата на обвиняемия по

¹¹ Neither in the *Salduz v. Turkey* case, nor in its post-*Salduz* jurisprudence, the ECtHR did not determine what constituted “very compelling reasons” that might lead to restriction of access to a lawyer in police custody. In effect, the issue regarding the criteria for potential restrictions of the right to a lawyer still remains unresolved.

член 6 от Конвенцията. Правото на защита по принцип би било безвъзвратно накърнено, когато уличаващи изявления, направени по време на полицейски разпит без достъп до адвокат, се използват за постановяването на осъдителна присъда.

В друго важно решение ЕСПЧ установява нарушение на член 6 от Конвенцията, тъй като заподозреният е бил лишен от достъп до адвокат по време на полицейския разпит, въпреки че е запазил мълчание и не е представил никакви доказателства пред полицията (*Dayanan v. Turkey*, 7377/03, 13 октомври 2009 г., параграф 32). При мотивирането на решението си, освен че се позовава на правото на достъп до адвокат, ЕСПЧ се позовава и на принципа на равнопоставеност на страните.

Две други дела, *Mađer и Šebalji*, се открояват като примери за решения на ЕСПЧ, в които Съдът ясно е посочил, че доктрината *Salduz* изисква заподозреният да има право на присъствието на адвокат както преди, така и по време на полицейския разпит (*Mađer v. Croatia*, 56185/07, 21 юни 2011 г.; *Šebalji v. Croatia*, 4429/09, 28 юни 2011 г.).

От друга страна, стандартът на ЕСПЧ, постигнат чрез прилагане на доктрината *Salduz*, впоследствие беше занижен в две скорошни решения по делото *Ibrahim and others v. the United Kingdom*, 50541/08, 50571/08, 50573/08 9 40351/09., 13 септември 2016 г., и по-специално по делото *Simeonovi v. Bulgaria*, 21980/04, 12 май 2017 г.

В решението си по делото „*Ибрахим и други срещу Обединеното кралство*“ ЕСПЧ разглежда условията, които оправдават ограниченията на достъпа до адвокат при полицейско задържане. ЕСПЧ е определил критериите за налагане на временни ограничения на правото на достъп до адвокат от първия полицейски разпит (макар и само при изключителни обстоятелства и ако са временни по своя характер, въз основа на индивидуална оценка на конкретните обстоятелства по делото и в съответствие с вътрешното право), при условие че въпреки ограниченията е спазена справедливостта на производството като цяло. На практика това открива възможност за ограничаване на правото на достъп до адвокат дори в ситуации, в които не са установени основателни причини.

В решението си по делото „*Симеонови срещу България*“ ЕСПЧ направи още една стъпка напред. Въпреки че не е намерил „много убедителни причини“, които биха могли да оправдаят ограничаването на достъпа до адвокат (отказан при полицейско задържане), той е извършил „много строга оценка“ на цялостната справедливост на производството. ЕСПЧ намира, че поради факта, че отсъствието на адвокат по време на полицейското задържане на обвиняемия по никакъв начин не е накърнило правото на обвиняемия да не дава показания срещу себе си, не е установено нарушение на справедливостта на наказателното производство, разглеждано като цяло и гарантирана от член 6 от Конвенцията.

Директивата е в съответствие със съдебната практика на ЕСПЧ. За случаите, в които показанията на заподозрени или обвиняеми лица са получени в нарушение на правото им на адвокат, тя изисква да се зачитат правата на защита и справедливостта на производството като цяло.

Член 3

(1) Държавите членки гарантират, че заподозрените лица и обвиняемите имат право на достъп до адвокат в такъв срок и по начин, които позволяват на заинтересованите лица реално и ефективно да упражнят правата си на защита.

(3) Правото на достъп до адвокат включва следното:

- a) Държавите членки гарантират, че заподозрените лица или обвиняемите имат право да се срещат насаме и да осъществяват връзка с представляващия ги адвокат, включително преди разпита от полицията или от друг правоприлагащ или съдебен орган;
- b) Държавите членки гарантират, че заподозрените лица или обвиняемите имат право техният адвокат да присъства и да участва ефективно при разпита [...];
- e) Държавите членки гарантират, че заподозрените лица или обвиняемите имат най-малко право техният адвокат да присъства на следните следствени действия или действия по събиране на доказателства, когато тези действия са предвидени в националното право и когато заподозреният или обвиняемият е длъжен или му е разрешено да присъства при извършването на съответното действие:
 - i. разпознаване
 - ii. очна ставка
 - iii. възстановка на престъплението.

ЕСПЧ счита, че правото на обвиняемия на достъп до адвокат по време на всякакъв вид разпит, включително разпит от полицията, представлява минимална гаранция, независимо от това дали лицето е било лишено от свобода, тъй като лишаването от свобода само по себе си представлява специално основание за упражняване на правото на достъп до адвокат. В това отношение определението за полицейски разпит, установено във вътрешното право, или условията, при които резултатите от такъв разпит могат да бъдат използвани като доказателство, са без значение. С други думи, понятието „разпит“ (*questioning*) следва да се тълкува в същностното му значение, аналогично на понятията „обвинение“ и „заподозрян“. По същия начин следва да се тълкува и Директивата.

Директивата не допуска никакви ограничения по отношение на правото на поверителност на общуването с адвокат. В съответствие със съдебната практика на ЕСПЧ общуването между обвиняемия и неговия адвокат винаги е поверително (*Bonzi v. Switzerland* (dec); *Can v. Austria*, параграф 52).

Член 4 Поверителност

Държавите членки зачитат поверителността на комуникацията между заподозрения или обвиняемия и неговия адвокат при упражняване на предвиденото в настоящата Директива правото на достъп до адвокат. Тази комуникация включва срещи, кореспонденция, телефонни разговори и други разрешени съгласно националното право форми на комуникация.

Освен това, в съответствие със съдебната практика на ЕСПЧ, директивата позволява отказ от правото на достъп до адвокат. Отказът може да бъде изричен или мълчалив. И в двата случая той трябва да бъде направен доброволно, да бъде установен по недвусмислен начин и да бъде придружен от минимални гаранции, съизмерими с неговото значение. В допълнение към критерия относно доброволния характер на отказа, той може да бъде валиден само ако последиците от решението за отказ са могли да бъдат предвидени от заподозрения (*Pischalnikov v. Russia*, 7025/04, 24 септември 2009 г., параграф 76).

С други думи, в съответствие с практиката на ЕСПЧ отказът трябва да се основава на свободната воля на заподозряното или обвиняемото лице, „...установена по недвусмислен начин и придружена от минимални гаранции, пропорционални на нейното значение“ (*Mader v. Croatia*).

В съвременните наказателни производства бланките се използват все по-често. Това изисква по-голямо внимание при преценката на валидността на отказа от право на достъп до адвокат, тъй като „...отбелязването X до „не е търсен адвокат“ в бланката за изявление на жалбоподателя не показва, че той валидно се е отказал от правото си на адвокат по време на задържането. Нещо повече, веднага след като е получила достъп до адвокат, задържаната е оттеглила предишното си изявление. Турските съдилища не са разгледали нито валидността на отказа, нито изявленията, които лицето е направило пред полицията в отсъствието на адвокат. Липсата на проверка не е била преодоляна с други процесуални гаранции“ (*Ardaq* срещу Турция).

След като ответникът е бил оправдан по обвиненията и следователно е загубил „статута си на жертва“, молбата е недопустима (*Bouglame* срещу Белгия).

Обвиняемият има право на безплатна правна помощ, ако не разполага с достатъчно средства, за да плати за нея, и в този смисъл единствената тежест на обвиняемия е да докаже, че не разполага с достатъчно средства, за да я заплати. В този контекст понякога изявлението на обвиняемия е достатъчно (*Pakelli v. Germany*). Независимо от това трябва да се взема предвид и интересът на правосъдието, като фактически въпрос във всеки конкретен случай. В делото *Benham v. Great Britain* са дадени ориентировъчни критерии (лишаване от свобода, сложност на делото, тежест на наказанието).

Член 9 Отказ

(1) Без да се засягат разпоредбите на националното право [...], държавите членки гарантират, по отношение на всеки отказ от право, посочен в членове 3 и 10, че:

- a) на заподозрения или обвиняемия е предоставена ясна и достатъчна устна или писмена информация на прост и разбираем език относно съдържанието на въпросното право и възможните последици от отказа от него; и*
- b) отказът е направен доброволно и недвусмислено.*

Подобно на разгледаните преди това директиви, тази директива също включва клауза за забрана на влошаването (член 14), която предвижда, че всички стандарти, които осигуряват по-високо ниво на защита, следва да се ползват с предимство пред разпоредбите на директивата.

4. Директива (ЕС) 2016/343 за укрепване на някои аспекти на презумпцията за невиновност и на правото на присъствие на съдебния процес в наказателното производство ([линк](#))

Правилното тълкуване на съдържанието и обхвата на презумпцията за невиновност на обвиняемия е изключително важно в правото на ЕС; този принцип е признат и на ниво първично право на ЕС, в член 48 от Хартата на ЕС¹².

Член 48 от Хартата на ЕС

(1) Всеки обвиняем се счита за невинен до установяване на вината му в съответствие със закона.

(2) На всеки обвиняем се гарантира зачитане на правото на защита.

През април 2006 г. Европейската комисия публикува Зелена книга относно презумпцията за невиновност. Целта на този документ беше да се установят потенциални общи, споделяни от държавите членки минимални правни стандарти по отношение на презумпцията за невиновност на обвиняемите. Този въпрос беше анализиран чрез основните елементи, които съставляват презумпцията за невиновност, а именно: досъдебно произнасяне по въпроса за вината, забрана на предварителното задържане (оправдано само при изключителни обстоятелства и при спазване на презумпцията за невиновност), тежест на доказване за обвинението, право на мълчание, право да не бъдеш принуждаван да даваш показания срещу себе си, право на присъствие на съдебния процес и обосновка на прилагането на антитерористични мерки в случай на терористични актове.

Целта на директивата е да установи общи минимални правила относно някои аспекти на правото на заподозрени или обвиняемите да бъдат считани за невинни до доказване на вината им съгласно окончателното съдебно решение, както и на правото им да присъстват на съдебния процес в рамките на наказателното производство (член 1). Директивата се стреми да наложи спазването на презумпцията за невиновност още преди лицето да бъде уведомено от компетентните органи, че е заподозряно или обвинено в извършването на престъпление, и да разшири нейното прилагане до приключване на производството/постановяване на окончателно решение (*Wemhoff v. Germany*, 21229/64, 27 юни 1968 г.).

¹² Хартата стана правно обвързваща с влизането в сила на Договора от Лисабон на 1 декември 2009 г. Презумпцията за невиновност, както се тълкува в Хартата, има същото определение и обхват като презумпцията за невиновност, гарантирана от член 6, параграф 2 от Конвенцията.

Член 4
Публично позоваване на вината

(1) Държавите членки вземат необходимите мерки, за да гарантират, че докато вината на заподозрения или обвиняемия не бъде доказана в съответствие със закона, тези лица не се представят като виновни в публични изявления на публичните органи и в съдебни решения, различни от решенията относно въпроса за вината. Това не засяга актовете на обвинението, които имат за цел да докажат вината на заподозрения или обвиняемия, и предварителните решения от процесуално естество, които са взети от съдебните или други компетентни органи и се основават на подозрения или уличаващи доказателства.

В съображение 17 от директивата понятието „публично изявление, направено от публични органи“ се определя като „всяко изявление, чието съдържание може да бъде отнесено към дадено престъпление и което изявление е направено от орган, ангажиран в наказателното производство по въпросното престъпление, като например съдебните органи, полицията и други правоприлагащи органи, или от друг публичен орган, като например министри или други публични длъжностни лица, като се подразбира, че това не засяга националното законодателство относно имунитета“. В съответствие със съдебната практика на ЕСПЧ това включва и изявления за други, свързани производства, които са приключили с оправдаване на заподозряното или обвиняемото лице, както и съдебни изявления, направени преди дадено лице да бъде съдено (*Alenet de Ribemont v. France* 15175/89, 10 февруари 1995 г.; *Daktaras v. Lithuania* 42095/98, 10 октомври 2010 г., параграфи 41–42).

В няколко свои решения ЕСПЧ е установил контекста и обхвата на предварителното произнасяне на вината. Според ЕСПЧ един от ключовите аспекти на презумпцията за невинност е фактът, че изявлението на съда или длъжностното лице не може да отразява мнение, че заподозрените или обвиняемите са виновни, преди да бъдат изправени пред съда или ако вината им не е доказана съгласно окончателното решение (*Minelli v. Switzerland*, 8660/79 от 25 март 1983 г.).

Нарушението на презумпцията за невинност по отношение на обявяването на вината на етапа на досъдебното производство обхваща и съдебните решения, постановени в досъдебната фаза, по-специално решенията относно задържането под стража, които се отнасят до или предполагат вината на обвиняемия (*Lavents v. Latvia* 58442/00, 28 ноември 2002 г., § 125-127; *Matijašević v. Serbia*, 23037/04, 19 септември 2006 г., параграфи 40, 47).

Според ЕСПЧ принципът на презумпцията за невинност не пречи на властите да информират обществеността за наказателни разследвания, които са в ход (*Alenet de Ribemont v. France*, параграф 38, *Karakaş and Yeşilirmak v. Turkey* 43925/985, 28 юни 2005 г.), но изисква от тях да правят това с цялата дискретност и предпазливост, необходими, за да бъде спазена презумпцията за невинност (*Fatullayev v. Azerbaijan* 40984/07, 22 април 2010 г.), параграф 159; *Alenet de Ribemont v. France*, параграф 38; *Garycki v. Poland*, параграф 69).¹³

¹³ Образът на обвиняемия, облечен в затворническа униформа, е имал достатъчно силен ефект, за да убеди обществеността, че той е виновен, така че ЕСПЧ е установил нарушение на презумпцията за невинност на обвиняемия (*Samoila and Cionca v. Romania*, 33065/03, 4 март 2008 г., параграфи 99–100).

Определението за „държавни органи“, които могат да направят изявление, дадено в съображение 17 от директивата, разширява обхвата на презумпцията за невинност на обвиняемия, като обхваща всички държавни служители, независимо от обществените задължения, които изпълняват. Съдебната практика на ЕСПЧ представлява основа за това тълкуване, тъй като в нея изрично се посочва, че и други държавни органи могат с изявленията си да нарушат презумпцията за невиновност (*Peša v. Croatia*, 40523/08, 8 април 2010 г.).

Що се отнася до това какво представлява презумпцията за невиновност, директивата се основава на съдебната практика на ЕСПЧ, която установява какво представлява това понятие във всеки отделен случай. В това отношение Директивата разглежда четири важни елемента: досъдебно произнасяне по въпроса за вината, тежест на доказване и изискван стандарт на доказване, право на лицето да не се самоуличава и да откаже сътрудничество и право на мълчание.

<p>Член 5 Представяне на заподозрените и обвиняемите</p>	<p>Член 6 Тежест на доказване</p>	<p>Член 7 Право на лицата да запазят мълчание и да не се самоуличават</p>
<p><i>(1) Държавите членки вземат подходящи мерки, за да гарантират, че заподозрените и обвиняемите не са представяни като виновни, в съда или пред обществеността, чрез използването на мерки за физическо възпиране.</i></p>	<p><i>(1) Държавите членки гарантират, че обвинението носи тежестта на доказване на вината на заподозрените или обвиняемите. Това не засяга евентуалното задължение на съдията или на компетентния съд да търси както уличаващи, така и оневиняващи доказателства, както и правото на защитата да представя доказателства в съответствие с приложимото национално право.</i></p>	<p><i>(1) Държавите членки гарантират, че заподозрените и обвиняемите имат правото да запазят мълчание във връзка с престъплението, в чието извършване са заподозрени или обвинени.</i></p> <p><i>(2) Държавите членки гарантират, че заподозрените и обвиняемите имат правото да не се самоуличават.</i></p>

Правилото, че тежестта на доказване на вината пада върху обвинението, както е записано в директивата, е общо за всички съвременни наказателни производства, както в англоамериканската, така и в континенталната европейска правна система. Освен факта, че тежестта на доказване се носи от обвинението, всяко съмнение трябва да е в полза на заподозрения или обвиняемия. Прокуратурата е длъжна да информира обвиняемия за обвинението срещу него, така че той да може да се подготви и да представи съответно защитата си (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, параграф 77; *Janosevic v. Sweden*, параграф 97). Презумпцията за невиновност се нарушава, когато тежестта на доказване се прехвърля от обвинението върху защитата (*Telfner v. Austria*, параграф 15).

По изключение тежестта на доказване може да бъде прехвърлена на обвиняемия, но в тези случаи националният законодател е длъжен да намери правилния баланс между важността на това, което е застрашено, и правото на защита. С други думи, използваните средства трябва да са разумно пропорционални на законната цел, която се цели да се постигне (принцип на пропорционалност).

Конвенцията не определя изрично правото на лицата да не се самоуличават, но ЕСПЧ я извежда от принципа на правото на справедлив съдебен процес съгласно член 6, параграфи 1 и 2 от Конвенцията. Съдът установява основните елементи това право в решението си по дело *Funke v. France*, 10828/84, 25 февруари 1993 г., последвано от делото *Saunders v. United Kingdom*, 19187/91, 17 декември 1996 г., параграф 68.

Правото на мълчание и правото на лицата да не се самоуличават са общопризнати международни стандарти. Последното се извежда от правото на обвиняемия да откаже да даде показания, т.е. да не представя защитата си, да откаже да отговаря на въпроси или да упражни правото си да запази мълчание. Правото да не бъдеш принуждаван да даваш показания срещу себе си или да признаваш вина, както и правото да не сътрудничиш и правото да мълчиш са в основата на понятието за справедлив съдебен процес по член 6 от Конвенцията (въпреки че не са изрично посочени в Конвенцията, те са признати в практиката на ЕСПЧ) - *Heaney and McGuinness v. Ireland*, 34720/97, 21 декември 2000 г., *Jalloh v. Germany*, 54810/00, 11 юли 2006 г.). И в този случай директивата се основава на тълкуването, дадено от ЕСПЧ.

В практиката на ЕСПЧ се признават някои ситуации, които не представляват нарушение на правото на лицата да не се самоуличават, като например материали, получени от обвиняем, които съществуват независимо от волята на обвиняемия (например проби от кръв или урина, телесна тъкан за ДНК тест).

С оглед на зачитането на презумпцията за невиновност е важно да се подбират думи и изрази, особено в съдебните решения, различни от тези за вината. В този ред „трябва да се прави основно разграничение между изявлението, че някой е само заподозрян в извършването на престъпление, и ясното изявление, при липса на окончателна присъда, че дадено лице е извършило въпросното престъпление...“ (дело Реџа с/у Хърватия). Това се отнася и за ситуацията, в която обвиняемото лице в крайна сметка е било признато за виновно (*Matijašević v. Serbia*, параграф 49).

Член 8

Право на лицата да присъстват на съдебния процес

(1) Държавите членки гарантират, че заподозрените и обвиняемите имат правото да присъстват на съдебния процес срещу тях.

(2) Държавите членки могат да предвидят възможност съдебният процес, в който може да бъде постановено решение относно вината или невиновността на заподозрения или обвиняемия, да се проведе в негово отсъствие, при условие че:

- a) заподозреният или обвиняемият е бил уведомен своевременно за съдебния процес и за последиците от неговото неявяване; или
- b) заподозреният или обвиняемият, след като е бил уведомен за съдебния процес, се представлява от упълномощен да го защитава адвокат, избран от самия него или назначен от държавата.

Принципът на състезателност е представен в глава 3 от директивата. Той обозначава възможността страните да присъстват по време на всички процесуално-следствени действия и да изразят позицията си преди постановяването на решението. В наказателните производства член 6, параграф 1 от Конвенцията често съответства на правото на защита, залегнало в член 6, параграф 3 от Конвенцията (например правото на разпит на свидетели).

Правото на обвиняемия да разпита свидетелите срещу него поне веднъж обхваща не само свидетелите, но и документите или всички доказателства, представени от обвинението. В този смисъл понятието „свидетел“ има автономно (самостоятелно) значение, независимо от класификациите съгласно националните законодателства на държавите членки (*Damir Sibgatullin v. Russia*, параграф 45; *S. N. v. Sweden*, параграф 45). С други думи, понятието „свидетел на обвинението“ обхваща всички показания, дадени от всички лица (т.е. всички доказателства) срещу обвиняемия, включително съподсъдимите (*Isgro v. Italy*, 19 февруари 1991 г., 11339/85, *Vidal v. Belgium*, 22 април 1992 г., 12351/86, *Luca v. Италия*, 27 февруари 2001 г., 33354/96, *Mathisen v. Norway*, 9 ноември 2006 г., 18885/04 и 21166/04, *Trofimov v. Russia*, параграф 37), жертвата (*Vladimir Romanov v. Russia*, параграф 97), експерта (*Doorson v. the Netherlands*, параграфи 81–82) и документалните доказателства (*Mirilashvili v. Russia*, параграфи 158–159). Изключенията от това правило не трябва да нарушават правото на защита (*Hümmer v. Germany*, параграф 38; *Lucà v. Italy*, параграф 39; *Solakov v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, параграф 57).

Стандартът за конфронтация е занижен в неотдавнашната практика на ЕСПЧ с делото *Schatschaschwili v. Germany*, 9154/10, 15 декември 2015 г. Според това решение, последвано от решенията по делото *Seton срещу Обединеното кралство*, 55287/10, 31 март 2016 г., всяка ситуация изисква проверка, при която се оценява дали е спазена справедливостта на производството като цяло. Следователно, съгласно тези решения, ако производството като цяло се счита за справедливо, осъдителна присъда може да се основава на неоспорено (непроверено) изявление, дадено от свидетел.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Анализираните по-горе правни инструменти произтичат от съдебната практика на ЕСПЧ. По отношение на тяхното прилагане, всеки правен инструмент сочи, че тълкуването на правото на справедлив съдебен процес следва да се взема предвид в съответствие с установената практика на ЕСПЧ. От друга страна, изглежда, че такъв е случаят с тълкуванията, предоставени преди занижаването на стандартите (частичен отказ от доктрината *Salduz*).

Анализираните директиви се прилагат от най-ранните етапи на наказателното производство, в същностния смисъл на понятието, до приключването на производството, включително към последващите средства за защита. Елементите на принципа на справедливост по член 6 от Конвенцията са налице във всяка от анализираните директиви. Това се отнася за елементите, изрично посочени в Конвенцията или произтичащи от съдебната практика на ЕСПЧ, като например правото на обвиняемия да присъства на съдебното заседание в наказателното производство — принципът на непосредственост, правото на лицата да не се самоуличават, правото на състезателно производство, правото на мотивирано решение, правото на правна помощ и правото на разпит на свидетели.

Целта е по-скоро правото на справедлив съдебен процес да се гарантира от кумулативния ефект на мерките и директивите.

Д-р Мариан Битанга

Съдия по наказателни дела във Висшия наказателен съд на Република Хърватия. Едновременно със съдийската си компетентност развива и академична кариера (магистърска степен по наказателноправни науки). Фокусира се върху досъдебното задържане, лишаването от свобода и правата на човека като цяло. Като доцент в университета в Задар (медийно право, право на околната среда) свързва правната теория с практиката. Участвал е и е изнасял лекции на множество конференции и семинари и е един от заместник-председателите на Асоциацията на хърватските съдии.

Доц. д-р Марин Мрчела

Съдия във Върховния съд на Хърватия и доцент в Юридическия факултет в Осиек, Хърватия. Съдия Мрчела е и председател на Групата държави срещу корупцията (GRECO) към Съвета на Европа. В това си качество той насърчава противодействието на корупцията чрез мултидисциплинарен подход, като призовава държавите членки да създадат всеобхватни политики за почтеност, обхващащи всички клонове на държавната власт. Преди да стане председател на GRECO, съдия Мрчела беше дългогодишен член на Бюрото на GRECO, където имаше решаваща роля в изготвянето и прокарването на оценка на политическото финансиране в Европа и САЩ.

Съдия Мрчела е работил и като съдия по дела за военни престъпления, а преди това е бил стипендиант на Hubert Humphrey в Американския университет във Вашингтон. Изнасял е лекции по теми, свързани с корупцията, сигурността и правата на човека, в множество университети и институции по целия свят.

JUDr. Zuzana Vikarská, MJur, MPhil, Ph.D.

Зузана Викарска е асистент по конституционно право и права на човека в Юридическия факултет на Масариковия университет в Бърно и съдебен служител в Конституционния съд на Чешката република, в камарата на съдия Kateřina Šimáčková. Зузана има докторска степен по право и юриспруденция от Карловия университет в Прага, както и две следдипломни квалификации по право от Оксфордския университет. Преди това е учила и преподавала право на ЕС в KU Leuven (2011-2014 г.) и Оксфордския университет (2018-19 г.) и е прекарала гостуващ изследователски престой в Europa Institute на Лайденския университет (2021 г.). Предишният ѝ професионален опит включва работа като правен съветник в Министерството на външните работи на Словашката република по време на словашкото председателство на Съвета на ЕС (2016 г.), както и стаж в Съда на ЕС в екипа на генералния адвокат Михал Бобек (2021 г.).

Институт CEELI (www.ceeliinstitute.org)

Институтът CEELI е независима организация с нестопанска цел със седалище в Прага, която се занимава с провеждане на обучения и подготовка на юристи. Вече второ десетилетие CEELI е обучил над 5000 съдии, прокурори и адвокати от над 50 държави по теми, вариращи от ефективност на съдилищата, през антикорупционни разследвания, съдебна етика до права на човека. CEELI е организиран програми в страните от ЕС, включително Централна и Източна Европа, бившите съветски републики, Близкия изток и Северна Африка и Южна Азия.

Асоциация на хърватските съдии

Асоциацията на хърватските съдии (Udruga hrvatskih sudaca - UHS) е основана през 1991 г. и е единствената съдебна асоциация в Хърватия. В нея членуват 1 185 съдии, разделени в 21 местни клона. Целите на Асоциацията са насърчаване на конституционността и законността като висши правни и етични ценности, защита на независимостта на съдебната власт, достойнството на съдиите и съдийската професия, насърчаване на професионалните интереси и обучение на съдиите.

Тази програма е финансирана от програма
„Правосъдие“ на Европейския съюз
(2014-2020)

CEELI Institute

Villa Grébovka

Havlíčkovy Sady 58

120 00 Prague

Czech Republic

www.ceeliinstitute.org

office@ceeli.eu